

PUŠKINOVA KAPITÁNSKÁ DCERKA

/Interpretace/

Studie Miroslava Drozdy¹ mě popohnala, abych uspořádal a domyslel své postřehy starší i novější. Vznikaly sice zpravidla na okraji tvrdé a větším dílem nesmyslné školní práce, jejíž občasná marnost však naopak pomáhala přefiltrovat nepodstatné. Ostatně být trochu skeptický a pracovat v odloučení od tlachavého honimírství a zastydle adolescentního soupeření - to má něco do sebe, vždyť některé okolnosti jsou pro tvůrčí práci příznivější než jiné.

S interpretací bývá někdy potíže; rozumívá se jí většinou pohled z dobového hlediska, usilující vcítit se do okolností času, v němž dílo vznikalo. Hrozí tu však nebezpečí, že nebudeme přesní, protože dobový kolorit je z toho torza materiálů, které zbyly, nepoznatelný. Můžeme se pak mýlit, ulpíme-li na lecčems sice slovně vyjádřeném, ale nevystihujícím adekvátně, co nešlo / = nebylo v silách autora, autor nechtěl, autor nemohl atd. / vyslovit, a bojíme se domýšlet napsaný text. Dosud se nám však líbí Mozart a přitom už dlouhou dobu ho nehrají hudebníci v parukách. - Něco matoucího se přihodilo Marině Cvětajevové, když se plna vroucnosti zaposlouchala do motivu "Vůdce" a sledovala jej s nadšením. Myslela snad už na jiného "Vůdce", takže Griněv, pouhý "vintik", jí zůstával stranou? Možná ovšem později, v Jelabuze, by i její koncepce byla jiná. Zatím totiž zcela opominula skutečnost, že děj nepodává Puškin, nýbrž Griněv, který - podle jejího soudu -

"ne iz ponimajuščích".² Dotyčný ovšem též píše: "Ne privedí bog vídeť russkij bunt, bessmyslennyj i bespoščadnyj!"³

Jiná interpretace, odvážnější, by spíše domýšlela, co autor pouze naznačil, dala by raději i na fakta víceznačná a nevsoukávala je do apriorních koncepcí. Dodnes působí veskrze inspirujícím dojmem např. soudy Viktora Šklovského,⁴ stále domýšlené a tříbené k přesvědčivosti málem až krystalické. Málem - protože při interpretaci uměleckého díla nic takového jako krystalický /definitivní/ pohled neexistuje. Bohudíky.

Proč se dílo jmenuje "Kapitanskaja dočka"? Už vyslovením názvu odvrhneme /při zkoumání děje pak opětovaně/ domněnku o případném vlivu Waltera Scotta, protože titul není v maskulinu. Důvodněji nás napadne Puškinův oblíbený Lawrence Sterne, týž, který lačnému čtenáři vnutí místo nedovyprávěné milostné scény popis cestovního kočáru. Ironie či absurdita záměru je nám povědomá: ani "vožatyj" ani "nedorosl" Griněv, ale dívka, v ději většinou okrajová, "dura Maša".⁵ Proč tedy ale "Kapitanskaja dočka" a nikoliv "Doč kapitana"? Je to zdobnělina, označení z posměšné písničky Švabrinovy, šíře vzato z veřejného mínění a řečí, z "molvy". Veřejné mínění je zde totiž patrně jediným arbitrem, protože žádná osobnost tu není /ani Pugačov/, rozhodně ne žádný muž romanticky viděný /kromě Švabrina v počáteční fázi děje/. Tak jako stará kapitánová fakticky velela pevnosti a ruměná bucatá bába Kateřina zase zdánlivě státu /mezi šálkem "kofije" a blazeovaným dopisem do Francie/, tak pohne osudy Griněvovými Máša, která příliš ducha nepobrala. /Griněvovy zápisky ovšem jsou bez názvu, ten jim dal až Puškin

- zřejmě však v souladu s našimi poznámkami. Nebo možná též proto - připomeňme opět starého ironika Sterna! - aby přislíbil zvědavému čtenáři, že čtení bude "zamilované"./

Dobře přežvykaná koncepce, připomínající dětskou kašičku s prošlou lhůtou, vece, že dílo pojednává nabádavým způsobem o "důstojnické cti", případně že v náznaku skrývá ódu na silnou osobnost Pugačovovu. Možná však, že je to ještě jinak.

Ten svět, viděný shovívavou mlhou minula jako idylický, byl ve skutečnosti krutý. /Ponětí minulostnosti je ovšem deformací veskrze dnešní: když Puškin dílo psal, byla ona historie vzdálená stejně jako když bychom my dnes evokovali Švejka./

Velmi smutno je i ze zdejších lidí. Jak dobře modelovaní otroci zde defilují, skromní a poslušní státu! Kolika kariér, ve své nahodilosti a náhodnosti realizovaných i zmařených, je dílo obrazem!

Motta díla, o nichž zevrubně pojednal Šklovskij⁶, střídají skutečné či údajné /srv. Sterna!/ citace z "velké" literatury s lidovou lyrikou či epikou a jejich záměr kolísá od ilustrativnosti k ironii.

Velmi obtížné je interpretovat hned první motto, "Beregi češť smolodu". Jak víme, hrdinovi se nepovedlo příkaz splnit. Asi to ani dost dobře nešlo, když přece při nepravidelném střídání milců a s tím spjatým hýbáním s podřízenými nebylo možno vystihnout, oč vlastně jde. Ačkoliv má Griněv jak dobré úmysly, tak čisté svědomí, přece to dopadně špatně.

Možná je tu zabsurdňující kontrast: titul díla, zavánějící ulicí, sousedskou závistí i drby, a vzápětí moudro, vzaté z kodexu oficiálních i žádoucích občanských ctností. Potom

následuje děj, který pojedná o nahodilosti a zmatenosti toho všeho.

Griněvovo putování, zejména předbělogorské, může vyvolat asociaci příběhu "marnotratného syna", jenž neustále přerušovaného a retardovaného. Puškin měl tento příběh rád, vždyť ve Staničním dozorci /Poštmistru, jak Němci lépe překládají/ je jím kontrastně vyjádřena základní myšlenka. Zdá se však, že Griněvova cesta, celkem přesně dodržující otcovy pokyny až po závěrečné místo určení, je hrdinovou nezbedností /vzhledem k jeho věku i nezkušenosti "nedorosla" přirozenou/ spíše jen znesnadněna, než že by šedovala příklad marnotratníka, který se později kajícíně vrátí s prosíkem. Také proto ne, že Griněv má s sebou Saveljiče, svého "anděla strážného". S motivem situ autor, když už, zahrál parodicky: třebaže se Griněv celkem držel příkazů, stejně nakonec dopadl jako marnotratný syn, ba málem ještě hůř. /Připomeňme poněkud obdobnou parodii příběhu v "Revizoru", jehož syžet ostatně poskytl sám Puškin: Chlestakov se dopuští poklesků "marnotratného syna" jako průvodních jevů cesty domů, začaté ještě než k nim došlo./ - Přece ale zůstaňme u "bibličnosti": ačkoliv je velmi sporné, kolik knižní vzdělanosti zprostředkovali svému svěřenci učitelé takového kalibru, jako byl francouzský opilý holič-zupák nebo čeledín Saveljič či zahořklý otec, usilovně pročítající erární kalendář, je patrné, že byla utvářena /četbou? vyprávěním?/ oněmi kalendáři, tedy, jinak řečeno - vojenskými řády a životy svatých. A Griněv vskutku ještě v onom pozdním věku, kdy psal své "rodinné zápisky", vždy tam, kde se zmiňuje o Švabrinovi, užívá ublíženě svatouškovského tónu, jako by on byl obětovaným

mučedníkem a Švabrin ďáblem, pokušitelem svědce. /Na Švabrinovi ulpívá od jisté chvíle z Griněvova pera tolik černí, že se na něho málem nemiže ani vejít. Pisatel ho prostě pomlouvá. Jistě tuší, proč; vždyť Máša např. si mohla nezamilovat Švabrina z podobně hloupého důvodu jako je její bázeň ze střelby děl a pušek./

Hrdina /stejně jako titulní hrdinka/, třebaže šlechtic, je člověk malého formátu. Možná proto, aby kontrastoval s Pugačovem, i když Pugačov je častěji tušen a obáván /"pered nim pugajutsja", řeklo by se rusky/, než aby osobně vystupoval. Možná však též proto, aby spínal řetězivo náhod šťastných i nešťastných, jichž je tu nesrovnatelně víc než jeví reálně zákonitých. Pak tedy tato "zákonitost", robustní a "logická", patří do světa "velkých osobností", jako je Pugačov a Kateřina, zatímco malí lidé, zaměnitelní, nahraditelní i zanedbatelní, Griněv a Máša, jsou podřízeni náhodám /zázrakům i Jobovým ranám, abychom zůstali v bibli/.

Podivuhodné životní putování Griněva, doprovázeného Saveljičem /Don Quijote a Sancho Panza? Snad, stačí ale jen "pán a sluha"/, skutečně z náhod nevycházejí.

Jakási náhoda /že si při převratu nevsadil na správného koně, nebo - kobylu?/ způsobila, že ve své zahořklosti ztroskotance narušuje otec už předem propočtenou linii synovy kariéry /místo do elitního semjonovského pluku půjde do simbirského terénu - a varianta "kdyby zemřel" je též literárně zpracována, jenže později: Tyňanov, Podporučík Kiže/. "Beregi česť smolodu..." - řídil se však vůbec starý Griněv sám touto devízou, když měl pro syna rezervováno místo ještě před jeho narozením?

Náhoda způsobí, že hazardním hráčem kulečníku je právě Zurin, s nímž se sejdeme i později /v jeho hodnostech, stejně jako v Griněvových, není příliš jasno - jako není ani v Griněvově věku/.

Když dá Griněv Zurinovi prohrané peníze - je to čestné nebo ne? Podle Saveljiče /a jistě podobně podle Mironovových nebo otce/ nikoliv. Kde je pravda?

Náhodou byli zachráněni ve sněhové vichřici právě Pugačovem /ale on možná, díky jim, také/.

Do náhod patří též, že Mironovovi měli Mášu, která byla dosud volná.

Náhoda znesvářila Griněva se Švabrinem ./Švabrin je zajímavá postava, nemá totiž jednotnou linii: zpočátku působí sympaticky, což nemůže narušit ani záporné hodnocení od prostakovské "kapitánky" Mironovové, ani jeho negativní názor na prostinké veršiky Griněvovy, ani posléze přezíravý pohled na Mášu, to vše cítíme jako přirozené i správné. Pak se ale najednou kupí jeden negativní příznak za druhým: pomluva Máši, zákeřná rána v souboji, údajná denunce u Griněvových rodičů. Zde si Griněv s vysvětlením nechal práci - spíš totiž bychom věřili, že domů napsala starostlivá kapitánka. - Zápornost vrcholí Švabrinovou zradou - a tak nakonec se vracíme k apriornímu dojmu ze Švabrina, který byl - na základě přímočaré klasické charakteristiky jménem - negativní. Dotyčná charakteristika však působí násilně a neorganicky, protože je jí použito právě jenom v tomto jediném případě. Probleskuje tu, jak postava Švabrina je poněkud násilným prostředkem k proniknutí cenzurními úskalími./

Náhodou - po překážkách - přece jen došlo k souboji. Ale: bít se či nebít? Co je čestné?

Náhoda, kterou tentokrát pojmenujeme jako rozmar mocného, byla v tom, že Pugačov ušetřil Griněva, ačkoliv jmenovaný mu nepolíbil ruku /a navíc Švabrin na něho žaloval/.

Náhodou je v Orenburgu stále týž generál, otcův přítel.

Náhoda ovšem je slepá: vrhne Griněvovi do cesty Pugačova, vůdce, stejně jako nedlouho předtím Zurina, svůdce-okrádce. Slepé je též výsledné "objektivní" hodnocení osob, pro Griněva podle jeho osobních zkušeností nepřijatelné /třebaže si to nikdy nepřizná, cítí to/: Pugačov stojí na straně zločinu, Zurin na straně práva.

Náhoda stíná náhodu.

Poslední náhoda čpí komičností vojenských kalendářů a jejich příhod ze života mocných. Panovnice byla blahovolná a vyřešila vše jako když mávne kouzelným proutkem. /Nevíme ovšem, co bylo příčinou deusexmachinálního zvratu. Dobrý "kofij"? Příjemný zážitek v harému? Čerstvý dopis z lichometné Francie?/

Šťastný konec, třebaže ovšem⁷ v té zapadlé bídné "desjati-panovce" o žádné velké štěstí nešlo. Bylo však zvykem říkat mu tak.

Nemluvě ani o tom, jak asi na Griněva musela působit nedůvěra otce, který uvěřil v synovu zradu, ačkoliv ho vychoval a i sám před lety učinil zkušenost, že panská láska po zejících skáče...

Osoby děje každou chvíli dají k lepšímu přísloví, jako by tak projevovaly moudrost. Nejčastěji zaznívají přísloví právě v okruhu po prostakovovsku rozšafných Mironovových, ten ale má k moudrosti daleko. Ledaže by se za ni považovala kon-

zervativně usedlá flegmatická tupost, která se udržela ještě např. i v Oblomovce. - Příslloví spíš podtrhují charakter klasicistické dobovosti /jsou paralelou k umělým mottům a vyvažují je lidovostí/. /O pouhé dva roky dříve než Puškin Kapitánskou dcerku napsal Aleksandr Fredro hru Pan Jowialski, kde totální nahrazení vlastní výpovědi příslovími ukazuje nejen nedostatek vlastního názoru, ale zejména beznadějnou hloupost mluvčího./

Když po letech zestárlý Griněv sepisuje své "rodinné zápisky", je docela možné, že paměť mu už tolik neslouží, ba že je ve svém simbirském polozapomenutí stejně zahořklý jako kdysi býval jeho otec. Takže - možná přece jen tehdy dávno Pugačovovi tu ruku políbil a teď si to buď nepamatuje, anebo to z dobrých důvodů nepřizná. Ani se nezmiňuje, že ve francouzské zemi byla právě revoluce. Možná sem o ní žádná zpráva nedolehla, možná ji ani nepovažoval za důležitou, když přece konce, jak sám zažil, bývají vždycky stejné, že se nezmiňuje o ničem, co bychom dnes s určitou dávkou nepřesnosti mohli pojmenovat jako "národně-osvobozené hnutí povolžských a uralských národností", je nabíledni. I když James Fenimore Cooper ve svém "Posledním Mohykánu", napsaném o deset let dříve, takové odpovídající zmínky má - tam ale zase byla jiná situace.

Celkem vzato, nastupovala jiná doba, nová, oficiálně jistě považovaná za lepší. To už možná Griněva i napadlo, že lepší je vegetovat jako hulvát Zurin, povyrazit se občas pogromem nebo hazardní hrou a dál už jen mlčet a sloužit - a ne s klidným srdcem a neuhýbajícima očima věřit, že pravda přece zvítězí, jak se kdysi bláhově domníval. To se stejně ale ještě ani dobře

netušilo, co za pronárod bude úřednictvo, tiše škrabající své berichy a přepisující načisto udání. Vždyť Gogol teprve začínal. Nevědělo se ještě kloudně, že konec konců ani moc nezáleží na tom, jsi-li Zurin nebo Švabrin či někdy snad třebaš i Griněv, kus jako kus. - Nebo to snad tak bylo vždycky?

Bylo by zajímavé zjistit, čemu z toho všeho doopravdy věřil věčný ironik a moudrý skeptik Alexandr Sergejevič Puškin.

Poznámky:

- 1 - M. Drozda, Povestvovatel'naja struktura "Kapitanskoj dočki", Wiener slawistischer Almanach, Band 10 - 1982, 151 - 161
- 2 - Marina Cvetajeva, Moj Puškin, Moskva 1967, 109
- 3 - A. S. Puškin, Poln. sobr. soč. v desjati tomach, VI, Moskva 1949, 524 - 5
- 4 - Zejména: Povesti o proze - 2, Moskva 1966: 4, 9, 29 - 52, 56 - 65; Tetiva. O neschoďstve schoďnogo, Moskva 1970: 110 - 111; Energija zabluždenija, Moskva 1981: 138 - 148
- 5 - M. Cvetajeva, 111
- 6 - Např.: Energija zabluždenija, 140 - 142
- 7 - Energija zabluždenija, 143